

[itobiad], 2022, 11 (1): 564-579

<p>John Locke'un Hoşgörü Anlayışının Eleştirisi Criticism of John Locke's Understanding of Tolerance</p> <p>Video Link: https://youtu.be/IKsYnhUjcNM</p>	
<p>Ferhat KUTLUAY Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi/Sosyoloji Bölümü Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Arts and Sciences/Sociology Department kutluayfirat@gmail.com Orcid ID: 0000-0001-7403-8675</p>	

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 05.01.2022
Kabul Tarihi / Accepted	: 21.02.2022
Yayın Tarihi / Published	: 23.03.2022
Yayın Sezonu	: Ocak-Şubat-Mart
Pub Date Season	: January-February-March

Atıf/Cite as: Kutluay, F. (2022). John Locke'un Hoşgörü Anlayışının Eleştirisi . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 11 (1) , 564-579 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/68190/1053904>

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa Süleyman ÖZCAN, Since 2012 – Istanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

John Locke'un Hoşgörü Anlayışının Eleştirisi

Öz

Eşitlik ve bireysel özgürlükler bağlamında gerek kendisinden önce ve gerek kendisinden sonraki birçok düşünürden birkaç adım önde olduğu kabul edilen John Locke, bilhassa insanların Tanrı tarafından doğuştan bahşedilmiş birtakım hakları olduğunun altını çizer. Bunlar; yaşam, özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyet haklarıdır. Locke'un ısrarla üzerinde durduğu bu hakların en dikkat çekici tarafı, onların bir yaratıcı tarafından insana doğuştan verilmiş olmasıdır. Bu nedenle Locke'a göre Putperest olsun, Müslüman olsun veya Yahudi olsun ya da başka herhangi bir inançtan olsun hiç kimse dini inancı nedeniyle doğuştan sahip olduğu bu haklarından mahrum edilemez. Ancak söz edilen bu doğuştan haklar, herhangi bir inanca sahip olmayan ateistler söz konusu olunca Locke'un tutumunun tümüyle değiştiği söylenebilir. Çünkü tüm inançlara hoşgörü ile yaklaşan Locke, insanlar arası ilişkilere anlam veren iyi-kötü ya da doğru-yanlış gibi ahlâkî ilkelere, ateistlerin sahip olmadığını iddia ederek onları hoşgörünün kapsamı dışında bırakmaktadır. Böylelikle hoşgörü kapsamının dışında kalan ateistler, Locke'un sözünü ettiği doğuştan haklardan da yararlanmaları söz konusu değildir. Ancak Locke'un ateistlerin ahlâkî ilkelere sahip olmadığı şeklinde ortaya koyduğu iddia, ampirik verilere dayanmamasından dolayı bir gerçekliğe tekabül etmemektedir. O hâlde Locke'un hoşgörü anlayışı, inanan ve inanmayan arasında bir fark gözetmekte ve dolayısıyla bir ayrımcılığa yol açmaktadır. Bu nedenle Locke'un hoşgörü anlayışı evrensel bir nitelik taşımaktan da uzak kalmaktadır. Bu durumda Locke'un hoşgörü anlayışını, Hıristiyan inancının savunuculuğunu yapmak ve buradan yola çıkarak içinde yaşadığı coğrafyanın içinde bulunduğu iç savaşlar ve özellikle din merkezli savaşlar yüzünden meydana gelen sosyal-siyasi bunalım koşullarından kurtulmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmak için ortaya attığı şeklinde okumak gerekir.

Anahtar Kelimeler: John Locke, Tanrı, İnanç, Hak, Hoşgörü, Ateizm.

Criticism of John Locke's Understanding of Tolerance

Abstract

John Locke, who is considered to be a few steps ahead of many thinkers before and after him in terms of equality and individual freedoms, especially underlines that people have certain rights that are given from birth by God. These rights are the rights to life, freedom, equality and private property. The most striking aspect of these rights, which Locke insisted upon, is that they were given to man by a creator from birth. Therefore, according to Locke, no one, whether he is a pagan, a Muslim, a Jew, or of any other faith, cannot be deprived of these birthrights because of her/his religious belief. However, it can be said that Locke's attitude has completely changed when it comes to these birthrights and atheists who do not have any belief. Because Locke, who tolerates all beliefs, Locke claims that atheists do not have moral principles such as good bad or right-

wrong that give meaning to relationships between people, leaving them outside the scope of tolerance. Thus, atheists who fall outside the scope of tolerance cannot enjoy the rights mentioned by Locke. However, Locke's claim that atheists do not have moral principles does not correspond to a reality because it is not based on empirical data. Therefore, Locke's understanding of tolerance distinguishes between believers and non-believers, and thus leads to discrimination. For this reason, Locke's understanding of tolerance is far from having a universal character. In this case, it should be read that Locke's understanding of tolerance was put forward to defend the Christian faith and to contribute to the relief of the socio-political crisis caused by the civil wars and especially the religion-centered wars in the geography he lived in.

Keywords: John Locke, God, Belief, Right, Tolerance, Atheism.

Giriş

4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ikinci paragrafında; tüm insanların eşit yaratıldığı ve bununla birlikte yaşam, özgürlük ile mutluluğa erişme gibi Tanrı tarafından bağışlanmış belli bazı vazgeçilemez haklara sahip olduğu yazılıdır. Bu haklar bizzat her insana Yaratıcı tarafından bağışlanmış olan, gasp edilmesinin ve feragatinin söz konusu olamayacağı hayat, özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyet gibi hakları olduğunu ifade eden John Locke'a atıf yapmaktadır. Bu da Locke'un Amerika Devletinin anayasasını kaleme alan kurucu kafaları² etkilemesinin nihai bir sonucudur (Warburton, 2020: 27). Keza Locke'un haklara yönelik görüşleri, sadece Amerikan Anayasa sisteminin ortaya çıkışında ve evrimi üzerinde değil, aynı zamanda İngiliz yönetim modelinin gelişiminde de diğerleriyle mukayese edilmeyecek kadar etkilerinin olduğu yadsınamaz (Locke, 2012: 13). Buna mukabil, günümüze değin daha birçok sistem ya da düşünürler üzerinde de bu etkilerin hâsıl olduğunu müşahede etmek pekâlâ mümkündür.

Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan haklar ile Locke'un sözünü ettiği haklar arasında, doğrudan bir bağıntının olması elbette öneme haiz bir husus kabilinde üzerinde durmaya değerdir. Zira bu hakların, kökeni manasında, nereden geldiği, daha önemli bir husus mahiyetindedir. Evet, bu önemli husus, hakların gerek bildirmede ve gerek Locke'da bizatihi transandantal bir kökenden geldiği yani bir Tanrı tarafından bahşedilmiş haklar olarak vurgusunun zikredilmiş olmasıdır. Hakların Tanrı tarafından bahşedilmiş olmasının gerek Locke ve gerek bildirmeye imza atanlar nazarında herhangi bir müphemliği mevzu bahis değildir. Hülasa herhangi bir Tanrı'ya inanma kabulünden hareketle, insanların çoğunluğu için de bundan daha olağan bir şey olamaz. Peki, gerek bildirgenin altına imza atanlar ve gerek Locke, hakların bir yaratıcı tarafından insanlara bahşedilmiş olduğunu nereden bilmektedirler?

¹ Bu bildirme, *The Declaration Of Independence-Global History* isimli kitaptan alınmıştır (Armitage, 2008:157).

² John Adams, Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Robert R. Livingston ve Roger Sherman ve 51 delege (Jefferson, 2005:5-9).

Locke'un üzerinde durduğu haklar doktrini, siyasi bir düzenin olmadığı doğal yaşam zamanına kadar uzanmaktadır. Doğal yaşam hali; insanların diğerlerinden müsaade almaksızın ya da herhangi birinin iradesine başvurmaksızın, 'Doğa Yasası' çerçevesi içerisinde eylemlerini düzenleyebilecekleri, gerek sahip olduğu maddi mülkleriyle ve gerek kendi kişiliği üzerinde uygun olduğunu tasavvur ettiği bir şekilde eylemde bulunabilecekleri mükemmel bir özgürlük halidir. Doğal yaşam, ayrıca, birinin başka birinden daha fazla otorite ve yetkeye sahip olmadığı, tüm yetki ve otoritenin eşdeğer biçimde cereyan ettiği bir eşitlik halidir. Çünkü Tanrı, birine ya da birilerine yönelik kuşkuya yer olmayacak şekilde açık ve seçik bir irade beyan etmediği sürece, hiç kimse bir başkası üzerinde hükümranlık ve egemenlik yetkisine sahip olamaz. Aynı şekilde doğanın tüm nimetlerinden yararlanma ve doğayı kullanım konusunda hiç kimse bir başkasından daha fazla bir hakka sahip olmadığı gibi, hiç kimse bir diğerinin iradesine bağlı olmaksızın, herkesin eşit olmasından daha sarıh bir şey de olamaz (Locke, 1963: 309-310). Peki, Doğa Yasası'na nasıl ulaşılabilir? Söz konusu 'Doğa Yasası', her insanın doğuştan sahip olduğu 'akıl' melekesi vesilesiyle ulaşılabilen bir yasadır. Çünkü Tanrı, insanlara doğuştan bu akılı bahşetmiş ve bununla birlikte doğa yasasını keşfedebilecek yetiyi de beraberinde vermiştir. Dolayısıyla aklın ve doğal yaşam zamanına kadar uzanan hakların kaynağı, Tanrı'ya dayanmaktadır.

Locke'un, öncelikle bir mektup olarak kaleme aldığı ama daha sonra 1667 yılında bir arkadaşı tarafından haberi olmaksızın edit edilen ve onun dini hoşgörü üzerine fikirlerinden müteşekkil olan, 'Hoşgörü Üzerine Bir mektup' (A Letter Concerning Toleration) isimli mühim bir eseri mevcuttur. Bu eserde Locke, dini hoşgörünün olması gerektiğinin bir kritiğini yapmaktadır. Nitekim bu kritiğin boyutu, diğer tüm inançları da içine alacak bir hoşgörüyü kapı açmaktadır. Burada Locke, hangi inançtan olursa olsun herkesin hoş görülmesi mukabilinde müşahhas bir mülhaza ortaya atarak ereğini açıkça belirtmektedir. Bu nedenle zaman ve mekân koşullarının nazariyesinde Locke'un anlayışı, evrensel bir dilin zuhuruna çok yakındır. Hatta bu anlayışın günümüzde bile birçok zihnin ilerisinde olduğunu dile getirmek, doğruluk sınırları dâhilinde olacaktır.

Locke'un, kaynağını Tanrı'da bulduğu haklar ve ona ilişkilendirerek hoşgörüsünden yola çıkıldığında, altının çizilmesi gereken önemli bir nokta vardır. İnançlı biri olan ve bu inancın gereği olarak Locke'un gerek haklar anlayışını ve gerek hoşgörüsünü Tanrı'ya izafe ederek tüm inananlara hoşgörülü bir yaklaşım sergilemesi gayet makul bir mizansen olarak karşımızda durmaktadır. Ama bu kişisel mizansen içerisinde, ateistlerin kendilerine yer bulduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Diğer bir ifadeyle inanmayanlar ya da ateistler mevzu bahis olunca Locke, hem haklar hem de hoşgörü konusunda aynı hoşgörü yaklaşımı sergilemekten imtina etmektedir. Bu hususta birkaç soru akıllara gelmektedir; Locke'un hoşgörüsü, sadece inananları mı kapsamaktadır? Locke'un hoşgörüsünden, ateistler faydalanamamakta mıdır? Gerek kendi çağdaşlarına ve gerek kendisinden sonraki birçok düşünürü esin kaynağı olmuş geniş bir düşünsel perspektife sahip olan Locke'un hoşgörü mukabilindeki düşünceleri, eğer sadece inananları kapsıyor ve haliyle ateistleri dışarda bırakıyorsa ne kadar makul olabilir? En önemlisi Locke'un hoşgörü anlayışının evrensel bir boyutu olduğu söylenebilir mi? Bu çalışma tam da bu sorular temelinde, Locke'un hoşgörü anlayışının sınırını ve kapsamını sorgulamayı hedeflemektedir.

Locke'un Haklar Teorisi

'Hak'³ nedir? Locke bu soru ile işgal etmemektedir. Peki, hak; olgusal düzeyde bir gerçekliğe tekabül etmekte midir? Daha spesifik bir ifadeyle hak, reel bir değere mi yoksa nominal bir değer mi sahiptir? Bu iki sorunun cevabı, farklı bir çalışmada ele alınacak kadar geniş bir muhteviyata sahiptir. Yine de ikinci soruya Locke, hiçbir kuşkuya mahal vermeyecek derecede kati surette bir yanıt vermektedir. Bu sorunun Locke'un nazarındaki karşılığı; 'hak'ın reelde var olduğu ve insanların buna doğuştan sahip olduğu cihetindedir. Doğuştan sahip olmak, insani bir iradenin değil aşkınsal bir iradenin sonucudur. Bu itibarla çalışmaya, Locke'un bu bağlamdaki muhakemesi üzerinden ilerleyeceğiz. Locke, insanların doğuştan sahip olduğunu iddia ettiği olgusal düzeydeki 'hak'ın birkaç tane olduğunu söyler; bunları mülkiyet adı altında yaşam, eşitlik, özgürlük ve özel mülkiyet olarak sıralar. Yaşam hakkı dışında diğer hakların en önemli özelliği, insanın rızası olmadan onların vazgeçilemez ve devredilemez nitelikte olmalarıdır. Yaşam hakkı, insanın rızası dâhilinde olsa bile vazgeçilemez bir haktır. Çünkü bedenimiz bize ait değil ve bizim ondan vazgeçme gibi tasarrufumuz da söz konusu olamaz. Tabii ki bu muhayyilenin; kutsal olarak addedilen bazı kitaplarda⁴ yer alan, bedenimiz Tanrı'ya aittir ve bu nedenle 'intihar eden ebedi cennete giremez' şeklindeki Tanrı'nın hassasiyetinin bir tezahürü olduğu açıktır. İyi bir Hıristiyan olduğu bilinen Locke'un da bu minvalde bir tahayyül içerisinde olması olağandır. O, kaleme aldığı 'Yönetim Üzerine İkinci İnceleme'de 'Doğa Yasası' adını verdiği bir yasadan yola çıkarak Tanrı ve akıl ikilisi temelinde konuya açıklık getirme gayretindedir. Diğer bir

³ Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde etimolojik anlam itibarıyla 'hak'; "adalet", "hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey kazanç", "dava veya iddiada gerçeğe uygunluk, doğruluk" ve "verilmiş emekten doğan manevi yetki" olarak geçmektedir. Bununla birlikte Hak kavramının tanımına yönelik ise birtakım farklı görüşler ortaya atılmıştır. Örneğin Friedrich Carl Von Savigny ve Bernhard Windscheid gibi iki hukukçuya göre 'hak', muhatabına yönelik irade kudreti olarak tanımlanırken, Rudolf V. Jhering ise bu iradenin menfaat tarafından harekete geçirilmesi olarak tanımlar. Georg Jellinek, iki görüşü bir araya getirerek hukuki olarak korunan menfaatin hak olduğunu ortaya atmıştır. Bunun yanında, Leon Duguit ve Hans Kelsen gibiler ise hak denen bir şeyin olmadığını iddia etmektedir (Bkz. Güriz, 2018:120-135). Burada çok yönlü olması itibarıyla 'hak' sözcüğünün tanımına yönelik tam bir konsensüs olduğunu söylemek çok güçtür. Bu nedenle kavramın ne olduğu ile ilgili tartışmaları bir kenara bırakıyoruz ve onun sadece var olduğunu varsayıyoruz.

⁴ Yahudilikte özü itibarıyla intihar tasvip edilmemektedir. Ancak geleneksel İbrani hukukunda, intihar fiilinde kişinin aklı başında olamayacağı ve bu nedenle bundan sorumlu tutulmaması gerektiğine yönelik genel bir anlayış mevcuttur. Hıristiyanlıkta intihar katiyen yasaktır. Hıristiyan düşünürlerden olan Aziz Augustinus ile Aziz Thomas, hiçbir durum ve şart fark etmeksizin intiharın tasvip edilecek bir yönünün olamayacağını altını çizmişlerdir. Her ne kadar bu tavır günümüzde ılımlı bir yöne evrilmişse de intihar Hıristiyanlıkta hala ciddi bir günahdır. İntihara yönelik Kur'an'da doğrudan bir ayet yoktur. Ama Nisâ süresi 29'da yer alan "... kendinizi öldürmeyiniz ..." ve el-Bakara süresi 195'te yer alan "Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayınız" ayetleri müfessirler tarafından farklı "yorumlanmakla birlikte intihar yasağının delillerinden biri olarak da görülmüştür. Yaşama hakkı tabii haklardandır, onun elde edilmesinde kişinin bir katkısı yoktur. Canı veren Allah'tır ve yine ancak O alabilir" (el-Hicr 15/23; Kâf 50/43; en-Necm 53/44). "Şu hâlde insanın bu hakkını ortadan kaldırmaya ve canına kıymaya yetkisi yoktur" (Bkz. Hökelekli, 2000: 351-353).

ifadeyle Locke, Tanrı ve akıl ikilisini ön planda tutarak, söz konusu hakların bir temellendirmesini yapmaktadır.

Locke'un düşünsel izleğinde Tanrı ve akıl, en üstte yer alan iki kavramdır. Burada Tanrı, daha evladır çünkü Tanrı, kendisini doğuştan bir ide olarak vermemiş olsa da kendisinin keşfedilmesi için insanı 'akıl' diye bir yeti ile donatmıştır. İnsan bu yetiyi doğru kullandığında Tanrı'ya ulaşabilir (Locke, 2000: 122-123). Öyleyse önce Tanrı vardır ve sonra ona ulaşabilen bir akıl. Ama Locke için bu Tanrı, Hıristiyanlığın Tanrı'sıdır. Böylelikle iyi bir Hıristiyan olan Locke, Hıristiyan inancının savunuculuğu yaparak onu sağlam bir temele oturtmaya gayret etmiştir. Bu nedenle tüm izlek, Hıristiyan tasavvuru üzerine bina edilmiştir. Binanın temelinde akıl mefhumu da vardır. Dolayısıyla ikili arasındaki münasebet, daha çok birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. İkilin münasebeti, ilk olarak Tanrı'nın varoluşunun ispatlanması esnasında açığa çıkar. Söylenildiği üzere evvela Tanrı vardır ve bu varoluş, akıl tarafından idrak edilebilir. Bu, aklın doğasında bulunan bir meziyettir. Klasik 'Teleolojik Argüman', aklın idrak sahibi olabileceğini telakki eder. Locke da bu argümandan istifade eder. Buna göre Tanrı, kendini doğanın değişmeyen akışında ve daha önce vuku bulan mucizelerle kendini göstermesinden dolayı rasyonel olan hiç kimse onun varlığını inkâr etmesi mümkün değildir. Rasyonel bir varlık olan insan, göğün belirli bir eksen etrafında kesintisiz bir biçimde dönmesini, dünyanın bir düzen içerisinde hareket etmesini ve yıldızların parıldamasını, azgın suları kontrol altına alan ve her türden nebatatın kök salmasında yeri ve zamanı belirleyen Tanrı olduğunun idrakine rahatlıkla varabilir (Locke, 1999: 17). Çünkü bizler akıllı varlıklarız ve akıllı varlıklar da kaba, kör, duyarsız bir varlık tarafından yaratılmış olması olası değildir. O hâlde dünyanın neresinde olunursa olsun hayran olunası bir akıl vardır (Voltaire, 2013: 19). İşte Doğa Yasası da böyle bir ilahi gücün, insanların birbirine karşı emniyetleri için eylemlerine yerleştirmiş olduğu bir tür tedbir işlevi gören akıl ve 'Müşterek Adalet' ilkesidir (Locke, 1963: 312).

Tanrı iradesinin dışavurumu ve onun için doğuştan gelen bir meziyete sahip olan Doğa Yasası, insanlara yönelik Tanrı'nın kesin bir buyruğudur. İnsanlar bu buyruğu, kendisine verilen doğuştan yetileriyle öğrenebilirler ve ona göre de eylemde bulunabilirler. Bu yeti, elbette aklın kendisinden başka bir şey değildir. Yani doğal yaşamda, bu yaşamı yöneten ve kontrol eden, herkesi bağlayan bir doğa yasası mevcuttur. Söz konusu yasa, aklın kendisidir. Akıl, bizzat kendisine yönelecek olan bütün insanlara, herkesin diğerleriyle eşit ve özgür olması nedeniyle, hiç kimsenin bir başkasının hayatına, sıhhatine, özgürlüğüne ya da sahip olduklarına herhangi bir zararda bulunmaması gerektiğini dikte eder (Locke, 1963: 311). Dikte eder çünkü bu, aklın kendi doğasında apriori var olan zorunluluğun bir tezahürüdür.

Ampirist bir filozof olması hasebiyle Locke'un düşünsel izleğinde Tanrı'dan sonra önemli bir yeri olan akıl, bütün insanları kapsayan evrensel nitelikte bir ilke hüviyetindedir. Akıl ilkesinin en temel niteliği; onun bütün insanların birbirine karşı olan yükümlülüklerini hatırlatan ve neyin doğru, neyin yanlış olduğunu öğreten Tanrısal bir nosyona sahip olmasıdır. Ama insanların doğal özgürlüğüne sınırlar getiren doğa/akıl yasası, insanlar için fiziksel olarak olanaklı şeylere sınırlama getirmez. Çünkü bu uymamayı seçebileceğimiz, uymamamız önünde fiziksel bir engel bulunmayan bir yasadır. Bununla birlikte böylesi bir seçim, Tanrı'nın dünyadaki amacına karşı gelmek ve (Tanrı tarafından belirlenmiş) kendi doğamızla çelişkiye düşmek olur. Bu dünyayı Tanrı

yaratığına göre yeryüzündeki her şeyin (insanların da) bir amacı vardır. Daha aşağı varlıklar (hayvanlar ve bitkiler) insanın hayatta kalmasına hizmet ederler, boşuna harcanmak için yaratılmamışlardır. Kendi yaşamlarımız da vazgeçebileceğimiz bir şey değildir. Çünkü bu yaşamlar, Tanrı tarafından bahşedilmiştir ve bu nedenle bizim kendimizi ya da Tanrı'nın önünde bizimle eşit olan başkalarını yok etme hakkı olmadığı gibi, aynı şekilde başkalarını köleleştirme ya da başkalarının mallarını gasp etme hakkımız da yoktur.

Tüm insanlar, her şeye kadir olan tek bir kudret sahibinin sınırsız bilgeliğinin ve muazzam zanaatkârlığının birer şaheseri olduğundan, hepsi de tek hükümdar olan bir efendinin hizmetkârı olan insanoğlu, O'nun emri ve isteğiyle yeryüzüne gönderildiklerinden tümüyle O'nun malı ve mülküdürler. Böylelikle insanoğlu herhangi bir kimsenin değil, ustalığının ürünü olmalarından dolayı, ustanın canı istediği müddetçe var olmak üzere meydana getirilmiş varlıklardır. Bununla birlikte hepimiz aynı doğaya sahip olduğumuzdan, hemen hemen benzer yeteneklerle donatılmışızdır. Aynı doğayı paylaşıyor olmamızdan dolayı biri diğerinden ne alt ne de üst düzeyde bir yerdedir. Aynı zamanda kimse diğer bir kimseyi kullanması için de yeryüzüne gönderilmediğinden, birbirimizi yok etme hakkına da hiçbir şekilde sahip olduğumuz düşünülemez. Bu nedenle insan, bir diğerinin hayatına son veremeyeceği gibi hayatını köleleştiremez veya başka birinin hayatının korunmasına, özgürlüğüne, sıhhatine, yaşam fonksiyonlarına veya maddi mülklerine de kati surette yönelemez (Locke, 1963: 312).

İnsanların eşit ve özgür olmasından daha açık bir şey yoktur. Peki, ne türden bir eşitlik ve özgürlük söz konusudur? Doğa Durumu'nda insanlar eşittir ama eşitlik biyolojik temelli (yaş, cinsiyet, yetenek, zekâ vs.) değil, insanların doğuştan sahip olduğu haklar (yaşam, eşitlik, özgürlük ve özel mülkiyet hakları) bağlamında Tanrı'nın önünde bir eşitliktir. Aynı şekilde Doğa Durumu'nda insanlar özgürdür ama bu kısıtlı bir özgürlüktür çünkü özgürlüğü kısıtlayan ve herkesin mükellef olduğu bir Doğa Yasası vardır. Doğa Yasası, aklın kendisinden başka bir şey değil yani aklın bizzat kendisidir. Akıl ise, neyin doğru neyin yanlış olduğunu ve bu doğrultuda nasıl hareket edilmesini öğreten Tanrı'nın bir lütfudur. İnsanlar birbirlerinin haklarına tecavüz etmemeli, yani birbirlerine zarar vermemeli ve insanlığın barış içinde varlığını sürdürmesini isteyen Tanrı'nın bir lütfu olan akıl temelli doğa yasasını uygulamalıdır.

Locke'un üzerinde durduğu Doğa Yasasının, tümüyle teolojik temelli ya da ilahi bir yasa olduğu apaçık ortadır. Bu onun Hıristiyan oluşunun bir sonucudur. Öyleyse bu yasanın tamamen Kutsal Kitap'tan (Yeni Ahit) türetildiğini söylemek mübalağa olmayacaktır. Hatta Locke'un bu minvaldeki söylemleri, siyasal eşitlik temelinde tüm inananların Tanrı önünde sorumlulukları bulunduğu yolundaki radikal Protestan inancıyla aynı yönde olduğundan da kuşku yoktur (Monk, 2004: 114). Çünkü Locke'un, herkesin Tanrı eseri bir varlık olduğundan eşit ve aynı haklara sahip olduğu söylemi ile Kutsal Kitap'ta geçen birçok ayetle/pasajla olan benzerliği buna rahatlıkla dayanak gösterilebilir. Mesela "Yahudi olsun, Grek olsun, köle olsun, özgür olsun ve erkek ya da dişi olsun, hiçbiri arasında bir ayrım yoktur. Çünkü herkes Mesih İsa'da (Tanrı'da) birdir" (Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup, 3/28) ayeti/pasajı bunlardan yalnızca bir tanesidir.

Strauss (2011: 236) Locke'un Doğal Yasa hakkındaki söylemlerinin, sadece Kutsal Kitap ile bir benzerlik içerisinde olduğunu söylemekle yetinmeyerek Kutsal Kitap'ın (Yeni Ahit) adeta bir kopyası olduğunun vurgusunu yapar. Zaten yakından bakıldığında

Kutsal Kitap'ın birçok yerinde, 'Kutsal Yasa' sözcüğünün çokça zikredildiği hemen göze çarpmaktadır. Aslında toptan bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Strauss'un, Locke'un Doğa Yasası görüşünün neredeyse tümünden Kutsal Kitap'ın bir kopyası olduğuna dair söylemlerinde haklı olduğu söylenebilir. Çünkü Locke'un bu bağlamda ortaya attığı bütün söylemler, Kutsal Kitap'a işaret etmektedir. Bunun en somut örnekleri; Tanrı-dünya ve Tanrı-insan arasındaki ilişki, Kutsal Kitap'ın kullandığı bir dildir. Dolayısıyla Locke da aynı dili kullanmakta bir beis görmemektedir. İki arasında tek fark, Locke'un bu dili kullanırken Kutsal Kitap veya Hıristiyanlık kavramlarından açıkça yararlandığını belirtmemiş olmasıdır. Bu bağlamda şöyle bir soru akıllara gelmektedir; Locke'un kullandığı dil, muhteviyat benzerliği dolayısıyla başka inançtan olanlar için fazla bir problem hâsıl etmeyebilir ama herhangi bir inanca sahip olmayanlar için ne kadar muteber olabilir?

Görüldüğü üzere Locke'un düşüncesinde yer alan haklar, ancak Tanrı-akıl ikiliyle açıklanabilir. Hakların kökeninde Tanrı vardır. Bu Tanrı, kudret sahibidir, 'tüm insanlar' O'nun tarafından yaratılmıştır. Tanrı adildir, herhangi bir ayırım gözetmeden beraberinde 'herkese' hakları da bahşetmiştir. Rasyonel olan her varlık, bunun idrakine varabilir. Burada haklara yönelik 'tüm insanların' doğuştan sahip olduğu şeklinde bir vurgu yapılsa da Locke'un tüm söylemlerinin inananlara yönelik olduğu müşahade edilebilir. Ama mühim olan; bazı insanların doğduktan sonra bir yaratıcıya inanmaktan vazgeçtiklerinde, doğuştan sahip olduğu hakların geçerliliğini yitirip yitirmeyeceğidir ya da haklarından mahrum edilip edilmeyeceğidir. Kısacası Tanrı'ya inanmayanlar yani ateistler için bir Tanrı inancının olmaması dikkate alındığında, sözü edilen hakların onlar için de bir geçerliliği var mıdır?

Locke'un Hoşgörüsü

1054 yılında Hıristiyanlık inancı kendi içerisinde, Doğu'da Rum Ortodoks ve Batı'da Roma Katolik kilisesi olmak üzere ikiye bölündü (Libera, 2005: 37). Bölünme ile birlikte Roma Katolik Kilisesi, Batı'da (özellikle Avrupa'da) daha geniş bir etkinlik alanı bulmuş ve burada insanlar üzerindeki dini otoritesinin yanına siyasi otoriteyi de eklemiştir. Katolik Kilisesi, elde ettiği otoritesini, bunları domine ederek muhafaza etmeye çalışmıştır. Tahakkümü adeta bir saltanata dönüşen Katolik Kilisesi'nin Batı'da adeta karanlık⁵ bir Orta Çağ yaratması kaçınılmaz olmuştur. Karanlık bir Orta Çağ'ın zuhuru, daha çok dinin kendisiyle değil kilisenin tamamen otonom hareket etmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşım, din ile kiliseyi özdeş görmememiz gerektiğini salık vermektedir. Hristiyan olanların genel kanaati daha çok bu istikamettir. Bu kanaat, dinin insanlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu manasına da gelmektedir. Dinin kendisi hala aşkın olan bir gerçekliğe tekabül eder, kutsaldır; Kilise, aşkınlığını

⁵ Tek bir Orta Çağ'ın aksine birçok Orta Çağ'dan söz edilebilir ve bunlar birbirinden çok farklı: Sıradan insanların Orta Çağ'ı, Entelektüellerin Ortaçağı, Dini kurumların Ortaçağı, Üniversitelerin Ortaçağı. Dolayısıyla büyük bir kısmı teolojiyle yüklü olsa da Orta Çağ, durağan ve yinelemelerin olduğu bir çağ değil "düşünme biçimleri arasında yüzü ileriye dönük belirlemelerin olduğu" bir çağdır (Çotuksöken, 2005: 188-189). Bu nedenle 'Karanlık' sözcüğü, sadece Katolik Kilisesi'nin Hristiyanlık mezhebi olan Katolik dışında kalan öteki dini inançları ve kendi hâkim ideolojisinin dışında kalan fikirleri baskılaması sonucunda ortaya çıkan hegomonik durum bağlamında kullanılmıştır.

kaybetmiş, artık sekülerdir. Kilise, Tanrı'nın kelamını değil ruhbanların kelamını ifa etmektedir. Bu itibarla bir an önce dinin ihya edilmesi lazım gelir ve bu ihya için, kilisenin mahkûm edilmesi gerekir (Proudhon, 2019: 5). Bu nedenle 16. yüzyıldan başlayarak, az ya da çok heterodoks, çeşitli laik yazarlar din birliğini sağlamak amacıyla her türlü baskıya ve şiddete karşı çıkmışlardır. Bu yazarlar, hiç kimsenin inanmaya zorlanamayacağını ya da hiç kimsenin kendi kendisini inanmaya zorlayamayacağını öne sürüyorlardı (Raynaud ve Rials, 2011: 380). Bu görüşü savunanların başında John Locke gelmektedir.

Locke'un yaşadığı 17. yüzyıl Avrupa'sı, iç savaşlar ve özellikle din merkezli savaşlar nedeniyle vuku bulan sosyal-siyasal çalkantılar içerisindeydi. Aynı şekilde İngiltere de din eksenli iç savaşların yoğun bir şekilde yaşandığı bir merkezdir. Haliyle kendisi de bir İngiliz vatandaşı olan Locke, İngiltere'deki iç savaşların nedeninin din merkezli olduğunu ve özellikle dini tolerasyonun olmamasından kaynaklı olduğunu iyi gözlemlemekteydi. Çünkü dini meselelerdeki dar görüşlülük, mutsuzluğun, huzursuzluğun ve içinde bulunulan kargaşanın en temel sebebidir. Locke tam da bu gözleminden yola çıkarak, öncelikle mektup şeklinde dini tolerasyonun olması gerektiği yönünde görüşler kaleme alır. Diğer bir ifadeyle 'Hoşgörü Üzerine Bir Mektup' isimli yapıtında Locke; bir yandan hoşgörünün neden gerekli ve elzem olduğunu, günümüz dünyası için de karşılaştığımız ve halen geçerliliği söz konusu olan argümanlarla desteklemektedir, diğer yandan dini hoşgörüsüzlük atmosferinin sürdürülmesi için her türden aracı mübah görerek kullanan sekter düşünceye karşı güçlü bir karşı duruş sergilemektedir (Locke, 2012: 15).

Dini meseleler ama özellikle Hristiyan inancı içerisindeki mezhepler arasındaki derin bölünmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tahammülsüzlüklerin yarattığı şiddetli çatışmalar giderek daha büyük bir tehlike oluşturduğuna tanıklık eden Locke, (2003: 215) hoşgörü üzerine yazdığı mektubun hemen giriş kısmında; "insan her ne kadar birtakım olumlu nitelikleri kendinde taşısa bile, eğer genel manada bir bütün olarak insanlığa yönelik, hatta Hristiyan olmayanlar dâhil olmak üzere, merhametten, şefkatten, alçakgönüllülüğten ve iyi niyetten yoksunsa özellikle iyi bir Hristiyan vasfına sahip olmaktan uzak olduğundan daha açık bir şey yoktur" der. Locke, burada, bir dinin nasıl olması gerektiği hakkında görüşünü beyan ederken, aynı zamanda Hristiyan dinin gerçekliğine de vurgu yapmaktadır (Dunn, 2008: 77). Locke, yine 'Hoşgörü Üzerine Mektup'ta, katı Katolizme atıfta bulunarak gerçek bir dinin insanlardan ne istediğini net ifadelerle ortaya koyar. Ona göre "dünyada en yüksek yargıçla insanlar arasına hiç kimse giremez. Tanrı, bu durumda tek yargıçtır; O, son günde, herkesin hak ettiği hükmü, dini, kamu mutluluğunu ve insanlığın barışını ileri götürme gayretindeki samimiyetine ve dürüstlüğüne göre belirleyecektir" (Locke, 2003: 243). Çünkü hakiki olan bir din, bunu gerektirir. Aynı şekilde Tanrı'nın yarattıklarından da istediği bundan başka bir şey değildir.

Hoşgörüye yönelik genel yaklaşımında Locke'un, sahip olduğu dini inancın yani iyi bir Hristiyan olmanın karakteristik bir gereği olarak ortaya attığı aşikârdır. Hristiyanlık⁶ tek

⁶ Locke, Hristiyanlığın hakiki ya da tek hakiki bir inanç olduğuna yönelik sadece İncil'in kendisinden örnekler vermektedir aksine deneysel bir veri sunmamaktadır. Buna rağmen, 'Hoşgörü Üzerine Bir Mektup' ve 'Yönetim Üzerine İki İnceleme' isimli yapıtların neredeyse tümünde böyle bir tutum sergilenmektedir.

hakiki dindir ve bu din, diğer dinler hakiki olmasa bile yine de onları kapsayan genel bir hoşgörü vaz eder. Hakiki olmamalarına rağmen yine de hoşgörü kapsamına dâhil edilmelerinin sebebi, onların en azından bir Tanrı inancına sahip olmalarıdır. Dolayısıyla sahip olduğu inancın vaz ettiği düşüncesinden hareketle Locke, bütün bir Avrupa'nın ya da İngiltere'nin içerisinde bulunduğu derin bunalım koşullarından çıkış yolu olarak bir hoşgörü düşüncesini ortaya atmaktadır. Diğer bir anlamıyla toplumun düzeni ve huzuru için, hoşgörü pratik bir zorunluluktur. Dinin kendisi, tam da olması gereken hoşgörü bir yaklaşımı vaz etmekte ama sekülerleşen kilise ve siyasi otoritenin münhasır eylemleri, bunun önüne geçmektedir. Bu da hoşgürsüzlükten mütevellit huzursuzluk ortamını dinin kendisinden ziyade, evvela kiliseye ve daha sonra da siyasi otoriteye mal etmektedir. Buradaki temel gaye; Hıristiyan inancına hanel gelmemesi adına vuku bulan tüm olumsuz hadiseler için, başka adresleri işaret etmektir.

İnanç, bireysel bir tercihtir. Bu bağlamda herhangi bir insan, bir kiliseye veyahut bir mezhebe bağlı olarak dünyaya gelmez; bütün insanlar, Tanrı nezdinde hakiki olan inanç ve ibadete kavuştuğuna kanaat getirdiği bir topluluğa gönüllü bir şekilde dâhil olur. O yüzden Kilise Tanrı'ya ibadet etmek maksadıyla kendi istekleri dâhilinde bir araya gelen, gönüllü insanlardan teşekkül etmiş bir topluluktur. Bununla bağlantılı olarak kilise gibi devlet de vatandaşlarının inançlarına ve düşüncelerine müdahalede bulunmaz. Çünkü Tanrı, herhangi bir kimseye bir diğerini kendi inancına zorlamaya dönük bir otorite hakkı vermemiştir. Aynı zamanda bu güç, insanların kendi rızasıyla dahi olsa siyasi bir otoriteye de devredilemez (Locke, 2003: 223). Böylelikle Locke gerek siyasi otoritenin ve gerek Kilisenin din, inanç ve vicdan özgürlüğünde herhangi bir müdahalede bulunmaması gerektiğinin ısrarla altını çizmektedir. Bu bağlam içerisinde bakıldığında Locke'un, genel anlamıyla bir inanç özgürlüğünün güçlü bir savunusunu yaparak evrensel bir anlayış ortaya koyduğu söylenebilir. Eğer öyleyse bu iddia, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesi'ne esin kaynağı olmuştur; "Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir" (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 2010: 11).

Locke'un yaşadığı 17. yüzyıla kadar Avrupa'da ve aynı zamanda İngiltere'de, din konusunda birçok önemli gelişmeler yaşandı. Öncelikle birçok alanda yenilenme hareketi olan Rönesans ve daha sonra doğrudan dine yönelik ortaya çıkan reform hareketleri, özellikle Katolik kilisesinin kurumlar üzerinde ama daha çok siyasi otorite üzerinde giderek etkisinin kaybetmesine sebep olan önemli gelişmelerdir. Daha doğrusu Kilise, dogma ve ahlâk alanlarında büyük yanılgılar içerisine girdiğinden matematik ve fizik kesinlikler kiliseyi neredeyse tahtından indirmiştir (Proudhon, 2019: 5). Kilisenin kurumlar üzerinde otoritesinin giderek azalması söz konusu olmaya başlasa da kişiler üzerinde etkinin hâlâ yüksek olduğu da yadsınamaz. Bunun içindir ki Locke'un hoşgörü anlayışına daha yakından bakıldığında, onun 'din' vurgusunun çok ön plana çıktığı görülebilir. Bunun nedeni, söylendiği üzere dinin bireyler üzerinde hâlâ güçlü etkisini tümüyle kaybetmemesidir. O hâlde Locke'un görüşlerinde dinin hâlâ etkin bir şekilde izler taşıması gayet tabiidir. Zaten dikkat edilirse Locke'un genel görüşleri dinin yok sayılması değil, hatta güçlü bir Hıristiyan dininin vurgusu ön plandadır, daha çok Hıristiyan mezhepleri arasında uzlaşının olması yani zuhur eden çatışmaların son

bulmasına yöneliktir. Hoşgörü, bu vaziyet içerisinde öteki dinlere de sirayet etmiş gibi görünmektedir. Görüldüğü üzere Locke'un hoşgörü anlayışı, tümüyle teolojik temellidir ve buradan yola çıkıldığında sadece bir dine değil, aynı zamanda herhangi başka bir dine mensup olan başkalarını da kapsamaktadır. Bu durumda Locke'un hoşgörü anlayışından yola çıkıldığında önemli bir soru sorulabilir; herhangi bir inanca sahip olmayanlara karşı nasıl bir tavır takınılmalıdır? Ya da daha açık bir ifadeyle; Ateistler de hoşgörünün kapsamına girmekte midir?

Locke'un Hoşgörüsü ve Ateizm

Felsefe sözlüğünde Ateizm ya da Tanrıtamazcılık sözcüğü; Grek dilinde olumsuzluğu simgeleyen *a* ön ekiyle, Tanrı manasına gelen theosun bir araya gelmesinden ortaya çıkmış olan ve Tanrı'nın veya Tanrıların mevcut olmadığı inancına dayalı felsefi bir akım olarak geçmektedir. Başka bir ifadeyle ateizm; "evreni yarattığı, evrenin yasalarını koyduğu, evrene bir şekilde müdahale ettiği kabul edilen doğaüstü bir varlık türüne veya Yaratıcıya inanmama" (Cevizci, 2013: 153) manasına gelmektedir. Diğer yandan böyle doğaüstü ve mutlak güç sahibi olan bir Tanrı'nın olduğuna inanarak, onun sürekli aramızda olduğunu bilmek ve bir suç işlendiğinde onun tarafından cezalandıracağını düşünerek korkudan titremek, insanlar için güçlü bir dizgindir. Ama ateistlerin buna benzer herhangi bir dizginleri yoktur (Voltaire, 2013: 40). Cezalandırarak birinin olduğuna inanmak, gerçekten suç kapsamına girecek olan eylem önünde bir dizgin midir? Tersinden söylenildiğinde; cezalandırarak birinin olmadığına inanmak, suç kapsamına girecek olan bir eylemi her isteğince yapmak mıdır? Elimizde iki soruya da verilecek netlikte deneysel bir veri yoktur. Yani suç işleme hadisesini, indirgemeci bir yaklaşımla açıklamaya çalışmak sonuç vermeyecektir.

Her şeye rağmen teistlere göre her tür ahlâki değerın sebebi veya kaynağı, bizzat aşkın bir varlık olan Tanrı'dır. Ahlâki ilkelerin en önemli özelliği, onların 'iyi' olan şeyler olmasıdır. 'İyi' ise, varlık cetvelinin en tepesinde yer alan Tanrı'yla özdeşdir. Nitekim Aristoteles'in (1997: 20) de söylediği üzere biz her zaman, "iyi şeylerin başını ve nedenini, değerli ve Tanrısal bir şey olarak kabul ediyoruz." Öyleyse dizginleri olmayanların, ahlâki değerlere sahip olduğunu söylemek de abes olacaktır. Çünkü teist nezdinde her tür ahlâki doğrunun kaynağı Tanrı kabul edildiğinden, ateistlerin nokta-i nazarında herhangi ahlâki bir doğrudan bahsetmenin elbette kıymeti harbiyesi olmayacaktır. Teistlere göre bu değerlerden birkaçını; adil olma, doğruluk, dürüstlük, emaneti korumak, güvenilirlik, merhamet, sözünde durmak ve hoşgörü şeklinde saymak mümkündür. O hâlde ateistlerin, sözü edilen bu değerlerden hiçbirine sahip olmadığı sonucu rahatlıkla çıkarılabilir. Nitekim bir teist olan Locke da ateistlerin sözü edilen değerlere sahip olmadığını düşünmesini içtenlikle paylaşan biridir.

Locke (2003: 246), ateistlerin pratikte ötekilere herhangi bir hâkimiyet kurmadığı ve kiliseye sivil manada bir zarar vermediği sürece hoşgörülmeleri gerektiğini söyler. Locke 'pratik' derken neyi kastetmektedir, bu konuda açık değildir. Nitekim fikirleri ifade etmek veya onların kritiğini yapmak, ötekilerine hâkimiyet kurmak açısından bir pratik sayılabilir. Fikirleri nedeniyle herhangi bir ibadethaneye ya da kiliseye gitmeden bir yaşam sürmek, olumsuz örnek teşkil etmesi açısından kilisenin zararına olan bir pratik şeklinde de değerlendirilebilir. O hâlde ateistlerin, ya toplumdan soyutlanmış bir yaşam sürmesi ya da bu konularda tümüyle susması lazımdır. Locke'un 'pratik' kastı bu veçhede olacak ki, ateistlere yönelik daha net bir ifade de bulunur; insanlar arası bağların

ortaya çıkmasını ve gelişimini sağlayan yeminler, akitler ve sözler gibi ahlâki değerler, ateist biri üzerinde herhangi bir etkide bulunması mümkün değildir. Öyle ki düşüncede dahi olsa, Tanrı'yı dışarda bırakmak, her şeyin yerle yeksan olmasına yol açar. Bu nedenle, Tanrı'nun varlığını inkâr edenlerin hoş görülmemesi gerekir (Locke, 2003: 246). Locke'un bu sözcükleri, başka bir şekilde anlaşılmaya mahal veren müphemlikte değildir; hoşgörü izleğinin temel motivasyonunda ateistler yer almamaktadır. Muhtemelen Locke ateistlerin, Tanrı olmadığından her şeyi mübah gören bir yaşam biçimine sahip olduğunu düşünmektedir. Daha doğrusu Locke; Tanrı yok sayıldığında insanın her türden istek, arzu ve eylemelerine ket vuracak bir şeyin kalmayacağı endişesini taşımaktadır.

Ateistler, gerçekten sözü edilen ahlâki değerlerden yoksun mudur? Ya da sözü edilen değerlerin ateistler üzerinde bir etkisi yok mudur? Eğer bir etkisi yoksa dinsiz bir ahlâktan ya da ateistler için ahlaki doğrulardan söz etmek de mümkün olmayacaktır. Ya da Locke ateistlerin ahlâki ilkelerden yoksun olduğunu söylerken, aynı zamanda çok bilindik bir tabirle onların ahlaksız olduğunu mu ima etmektedir? Ama neredeyse hiçbir şey, insanların, ahlaksız olduklarının yüzüne vurulmasından daha fazla moralini bozacak bir özelliğe sahip değildir. Bu kendine has hakaret, onları hem namussuzlukla eşdeğerde tutmak ve hem de sapkınlıkla itham etmek demektir (Armstrong, 2012: 23). Ahlâki ilkelerin gerek inananlar için ve gerek inanmayanlar için reelde bir varoluşa sahip olduğunun bilhassa altını çizmek gerekir. Nitekim ahlâki ilkelerin, hayatımızın neredeyse her cihetiyle ilişkili olduğunu hepimiz bir şekilde kabul etmekteyiz. Şöyle ki kendimizin, ailemizin, arkadaşlarımızın ve hatta hiçbir doğrudan bağlantımız olmayacak kişilerin nasıl davranması gerektiğine dair bir anlayışa sahip olduğumuza inanırız. Peki, doğru olması gerektiğine inandığımız ahlâki ilkelerin kökeni nedir? Pek çok dindar insan için bunun cevabı gayet basittir. Onlara göre ahlâki ilkelerin kökeninde, mutlak olan Tanrı yer almaktadır (Peterson ve diğerleri, 2003: 807).

Ahlâki ilkeler, iyilik açısından en üstte yer alan ve en mükemmel olan bizzat Tanrı'da temellenmektedir. Bunun diğer bir manası, her şeyin ölçütü Tanrı olduğu ve buna mukabil her şeyin Tanrı'dan gelmesidir. Bunu en iyi önce Zebur'da, daha sonra Tevrat'ta ismi zikredilen Musa'ya inen 'On Emir' (Çıkış, 20/3-17) (öldürmeyeceksin, çalmayacaksın, zina etmeyeceksin, yalan söylemeyeceksin vb.) ile devam eden ve akabinde Yeni Ahit (İncil) ile en son olarak Kur'an'da pekâlâ görebiliriz. Aynı şekilde bunu diğer inanışlarda da görebiliriz. Bu dört büyük inancın ve öteki inançların temelinde yer alan tüm ahlaki ilkeler, birbirinden ufak farklılıkları olsa da benzerlerdir ve onlara inanan insanlar nezdinde mutlak manada bir bağlayıcılığı da söz konusudur. Yani Tanrı, her tür ahlaki değerın kaynağında yer alınca, ona inanmak aynı zamanda ahlaki değerlerin bağlayıcılığını da kabul etmek demektir. Ona inanmamak, ahlâki değerlerin de hiçbir şekilde bağlayıcılığını da kabul etmemek demektir.

Hayatın her cihetiyle ilişkili olan ahlaki ilkelerin var olduğuna inanan ama herhangi bir Tanrı'ya inanmayan ateistler, doğru olması gerektiğine inanılan ahlâki ilkelerin kökenini teistler gibi doğal olarak Tanrı'ya bağlamayacaklardır. Onlar için ahlâki ilkeler, insanlar arası karşılıklı iş birliğinin getirdiği ilişkiler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yani ahlaki ilkelere; dünyamız içerisinde, bizim tarafımızdan tatbik edilerek ulaşılır. Çünkü insan doğuştan akla sahip olmakla beraber, toplumsal bir varlıktır ve yaşamını da böyle bir varlık olması hasebiyle, bir tür deneme-yanılma sonucunda öğrenmektedir. Diğer

manasıyla insan, iyi veya kötünün ne olduğunu, nasıl davranması ya da eylemesi gerektiğini, toplumsal ilişkiler neticesinde akli sayesinde idrak edebilen bir varlıktır. Ahlâka yönelik tüm kavramlarımızın nihai kaynağı, aklın kendisinde a priori olarak zaten mevcuttur. Bunun için ahlaki ilkelerin aşkın bir varlık tarafından bize eklenmiş olduğuna inanmanın hiçbir tutarlı tarafı yoktur (Kant, 2002: 27). Örneğin birini öldürmenin ya da hırsızlık yapmanın ve dürüst olmamanın kötü bir davranış olduğunun ayırdına varmak, deneyim sonucunda irade eden akıl sayesinde ulaşılabilecek bir olgudur. Yani "aklın bedihi olarak ahlâki doğrunun ne olduğunu bilme imkânı olduğu gibi, doğru değerlendirme yapıldığı anlarda ahlâkî duyguyu yaşama ve onun gereği olan davranışı 'yapma'da gerçekleşebilir. Bunun Allah'a veya ahirete inanma gibi zorunlu bir ön şartı yoktur" (Güler, 2003: 107). Kısacası ateistler için ahlâki ilkeler, bizzat toplumsal yaşantının ürünü olan insan yaratımı ilkeleridir. Sartre (2009: 156) bunu, "değerin dünyaya gelmesine aracılık eden şey, insanın kendisidir" diye ifade eder. Bunun için değerleri Tanrı'ya bağlamak ya da Tanrı ile bir ilişkisini kurmak manasızdır. Bu durumda ateistler için Tanrı'ya inanmamak, ahlâki ilkelerin de olmadığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla ateistler için sadece Tanrı yoktur ama ahlâki ilkelerin varlığı ve onların bağlayıcılığı mevcuttur.

İster doğuştan Tanrı tarafından verilsin ister sonradan insan yaratımı olsun, ahlâki ilkelerin varlığı ve aynı zamanda gerekliliği yadsınamaz. Uygulanması noktasında bazı problemler ve farklılıklar söz konusu olsa da bu ilkelerin, inanan veya inmayan herkes için bir anlamı ve aynı zamanda bir bağlayıcılığı da vardır. Ateistlerin noktai nazarını Sartre (2009: 153), çok sarıh bir şekilde ifade etmektedir, O Tanrısız dünyada hiçbir kişisel anlam bulamayacağımız iddiasını reddetmektedir. Aynı zamanda O, kendi değerlerimizi yaratmamızın -böyle bir davranışın, eylemlerimizin daima diğerleri üzerinde önemli sonuçları olduğu gerçeğini uygun şekilde idrak etmemizle bağdaşmayacağımızı ileri sürülmek suretiyle- keyfi ve gelişigüzel davranışlarımızı meşrulaştırmamıza olanak vereceği savına itiraz etmektedir. Bu itiraz, tam da teistlerin ateistlere yönelik eleştirilerine verilen önemli bir cevap niteliği taşımaktadır. Nihilist ya da ateist eğilimlere sahip biri olarak bilinen Nietzsche bile, bütün değerleri reddetmek niyetinde değildi. O, sadece onların insan doğasına uygun olup olmadığına yönelik yeniden bir değerlendirme yapmanın peşindeydi (Nietzsche, 2005: 40). Tekrar Locke'a geri dönecek olursak; O bunun tam tersini düşünerek, ateistlerin herhangi ahlaki bir değere sahip olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle Locke, savunduğu hoşgörüden, ateistlerin muaf tutulmasını istemektedir.

Ateistlere yönelik saldırının temelinde, Locke'un evrensel bir ilke olarak addettiği akla göre onların hareket etmemesi ve bunun sonucu olarak Tanrı'nın inkâr edilmesinin yer aldığı çok açıktır. Çünkü ona göre akıl, bütün insanların birbirine karşı olan yükümlülüklerini hatırlatan ve doğru ile yanlışın ne olduğunu öğreten evrensel bir ilkedir. Daha sarıh bir ifadeyle, Locke ve Locke gibi inançlı olanların düşüncesinde; "bütün insanların Tanrı'ya inandığı yer almaktadır. Bu dogma, insanların hem bilinçlerine hem de akıllarına sirayet etmiştir. İnsanlık için Tanrı, çok ilksel bir olgu, kaçınılmaz bir fikirdir. Müdrikemiz için neden, töz, zaman ve mekân gibi kategorik idealar ne kadar zorunluysa, Tanrı da o kadar zorunlu bir fikirdir" (Proudhon, 2019: 17). Bu fikrin aksi yönünde hareket etmek, mazur görülebilecek bir davranış biçimi değildir. İşte ateistler bunun tersi yönde hareket etmeleriyle yani rasyonel davranmayarak, Locke'un tepkisini üzerine çekmişlerdir. Ama bu, Locke'un haklı olması için yeterli bir

argüman değildir. Nitekim “Ateistlerin ahlaksız olduklarını göstermek için, teistlerin, ateistlerin dindışı konularda ahlakdışı eylemler yaptıklarını göstermeleri gerekir ki ateistler bile ahlaksızlıklarını kabul etmek zorunda kalsınlar” (Armstrong, 2012: 26).

Ampirik açıdan, ateistlerin ahlaksız olduklarını ortaya koymak ne kadar mümkündür? Şimdiye kadar, kimsenin böyle bir şeyi deneyimlemesi söz konusu olmuş mudur? En azından Locke’un böyle bir şeyi deneyimlemiş olması mümkün müdür? Bu minval içerisinde değerlendirildiğinde Locke’un hoşgörü anlayışı, sadece inananları temel aldığı için evrensel nitelikte olmayan sığ bir görüşten öteye geçememektedir. Daha doğrusu yalnızca inanan kişilere ya da belirli bir topluluğa hitap eden bir hoşgörü anlayışının, evrensel nitelikte olduğu söylenemez. Her ne kadar Locke’a göre ateistler, Tanrısız olmaları ve bu nedenle ahlâki ilkelere sahip olmadıkları için hoş görülemezler ise de hümanizmin perspektifinden bakıldığında ahlâki ilkeler, Tanrı’ya inanıp inanmaktan ziyade insanidir. Bu nedenle, “ahlak, bir kişisel vicdan meselesidir ve kendimiz için neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar vermek kendimize kalmıştır” (Nuttall, 1997: 43).

Sonuç

“Bütün sürükleyici gücün kudret iradesi olduğu, hiçbir fiziki, dinamik ya da psişik gücün bunun dışında mevcut olmadığı çok belirgindir. Aynı şekilde hayatın kendisi de güce yönelik iradenin sadece tekil halidir. İnsanın kendisi de kudrete yönelik bu iradedir ve bu irade dışında hiçbir şey değildir” (Nietzsche, 2002: 341-343). Sözü edilen ayrımlara gidildiğinde, insan doğasının asli bir unsuru olan bu güç ortaya çıkmakta ve bu güç insanlar arasında şiddetli çatışmalara yol açmaktadır. Dolayısıyla da insan bu gücü, daha çok olumsuz bir yönde kullanabilme potansiyeline sahip olduğu için, çatışma kaçınılmaz olmaktadır. İşte bu nedenle insanlık tarihi, insanlar arası ayrıma gidilmesinden ötürü, ortaya çıkan şiddetli çatışmalara sahne olmuş büyük bir çatışma tarihidir. Kuşkusuz insanlık tarihinin başlamasından günümüze kadar ki en önemli çatışmaların nedenlerinden biri de inanç temelli olmasıdır. Tarih; bu neden ve sonuçların en önemli tanığıdır. İngiliz düşünür Locke da Avrupa’nın ve özellikle yaşadığı İngiltere’nin içinde bulunduğu inanç temelli çatışmaların büyük bir yıkıma yol açtığına tanıklık etmekteydi. Bu nedenle Locke Hıristiyanlık inancı temelli, mezhepler arası çatışmaların son bulması bağlamında bir hoşgörü anlayışı ortaya koymaktaydı.

Locke’un hoşgörü anlayışı, sadece Tanrı inancına sahip olanları kapsamına almaktadır. Bu inancın hangisi olduğunun bir ehemmiyeti yoktur. Yani hoşgörüsü Hıristiyanlık özelinde başlayıp, öteki mezhep ve inançlara kadar uzanmaktadır. Ancak bu hoşgörünün kapsamı, ateistleri içine alacak bir genişliğe sahip değildir. İnanmayanları yani ateistleri dışarda bırakmaktadır. Hoşgörü kapsamının dışında kalan ateistler, doğal olarak Locke’un sözünü ettiği hayat, özgürlük, eşitlik ve özel mülkiyet gibi haklardan da yararlanmaları pek olası görünmemektedir. Çünkü Locke’a göre insanlar, Tanrı tarafından yaratılmıştır ve bu sebeple eşit haklara sahiptir. Aynı şekilde siyasal otorite de insanların doğuştan sahip olduğu bu hakları korumakla yükümlüdür. Ama Tanrısız olduklarından hoş görülmeleyen ateistlerin, eşit haklara sahip olması ve haklarının korunması da pek muhtemel görünmemektedir. Locke’un ateistleri dışarda bırakma gerekçesi ise öncelikle onların ahlaki ilkelerin kaynağı olan Tanrı’ya inanmamaları ve haliyle insanlar arası ilişkilere anlam veren iyi-kötü ya da doğru-yanlış gibi ahlaki ilkelere de sahip olmamalarıdır. Bu bağlamda ateistler için herhangi bir şeyin

bağlayıcılığı da söz konusu olmayacaktır. Öyleyse Locke için ahlaki ilkelere sahip olmak, doğal haklardan yararlanmak ve bunun neticesinde de hoş görülme ancak Tanrıya inanmakla mümkündür. Tanrıya inanmak ise, insanın doğuştan sahip olduğu akli melekesini kullanmayı gerektirmektedir. Bu da bizi ateistlerin akli melekedeki yoksun olduğu sonucuna götürmektedir. Oysa ateistlerin akli bir melekeye sahip olmadığını söylemek, bilimsellikten uzak bir iddiadan öteye geçmeyecektir. O halde Locke'un hoşgörü kapsamına ateistleri almamasına yönelik gerekçesine yakından bakıldığında, bunun hiç de ikna edici bir yeterlilikte olmadığı ortadadır. Çünkü Locke'un ateistlere yönelik öne sürdüğü tez, ampirik bir veriye dayanmasından ziyade sadece bir önyargıdan ibarettir.

Locke'un hoşgörü anlayışı, inanan ve inanmayan arasında bir fark gözettiğinden bir ayrımcılığa kapı aralamaktadır. Bu durumda Locke'un hoşgörü anlayışını, Hristiyan inancının savunuculuğunu yapmak ve buradan yola çıkarak yaşadığı coğrafyanın içinde bulunduğu derin bunalım koşullarından kurtulmasına bir nebze de olsa katkıda bulunmak için ortaya attığı şekilde okuyabiliriz. Yoksa böyle bir hoşgörü anlayışı, bilimsel olmayan, evrensel bir nitelik taşımaktan uzak bir anlayıştır. Sonuç olarak, hiç kimseye bir zararı dokunmadığı sürece insan, insan olması itibarıyla hoş görülmelidir. Hoşgörü herhangi bir inancı, ideolojiyi ve görüşü temsil ettiği veya belirli bir ırka, dile, renge, cinsiyete sahip olduğu için olmamalıdır. Yani hoşgörü belirli bir sınıfa, zümreye, topluluğa ve inanca değil herkese yönelik olmalıdır. Ancak böyle bir anlayış, evrensel nitelikte olabilir. Böyle bir anlayışı tüm insanlara kabul edilebilir bir hale getirmek ne kadar zor olursa olsun, hoşgörüyü bunun yapılmasını zorunlu kılar.

Kaynakça

- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a Etik*. Babür, S. (Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Armitage, D. (2008). *The Declaration Of Independence*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Armstrong, W. S. (2012). *Tanrısız Ahlak?* Tuygan, A. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. (2010). Erişim: <https://www.yargitay.gov.tr/documents/AIHM.pdf>.
- Cevizci, A. (2013). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çotuksöken, B. (2005). Betül Çotuksöken'le Ortaçağ Üstüne. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 8 (33), 177-199.
- Dunn, J. (2008). *Locke*. Dilber, F. (Çev.). Altın Kitapları Yayınları.
- Güler, İ. (2003). *İman Ahlak İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Güriz, A. (2018). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hökelekli, H. "İntihar", TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/intihar>.
- Jefferson, T. (2005). *The Declaration Of Independence Of The United States Of America*. Erişim: <https://www.gutenberg.org/files/16780/16780-pdf.pdf>.

- Kant, İ. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Kuçuradi, İ. (Çev.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kitabı Mukaddes Şirketi. (2017). *İncil*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Libera, Alain de. (2005). *Ortaçağ Felsefesi*. Meral, A. (Çev.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Locke, J. (2003). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. New Haven and London: Yale University Press
- Locke, J. (2012). *Hoşgörü Üzerine Bir Mektup*. Yürüşen, M. (Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Locke, J. (1963). *Two Treatises of Government*. London: The New English Library.
- Locke, J. (1999). *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*. Çetin, İ. (Çev.). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Locke, J. (2000). *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme*. Topçu, M. D. (Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Mill, J. S. (2012). *Özgürlük Üzerine*. Türk, T. (Çev.). İstanbul: Oda Yayınları.
- Monk, I. H. (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*. Çelik, Ö. (Ed.). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2002). *Güç İstenci*. Umran, S. (Çev.). İstanbul: Birey Yayınları.
- Nietzsche, F. (2005). *Putların Batışı Ya Da Çekiçle Nasıl Felsefe Yapılır*. Tüzel, M. (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Nietzsche, F. (2003). *Şen Bilim*. Özşar, L. (Çev.). Bursa: Asa Yayınları.
- Nuttall, J. (1997). *Ahlak Üzerine Tartışmalar*. Yılmaz, A. (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Peterson, M., Hasker, W., Reichenbach, B. ve Basinger, D. (Ed.). (2013). *Din Felsefesi Seçme Metinleri*. (Rahim Acar, Nebi Mehdiyev, Hümevra Özturan ve Osman Baş (Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Proudhon, P. J. (2019). *Mülkiyet Nedir?* Çetinkasap, D. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Raynaud, P. ve Rials, S. (Yay.). (2011). *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, (İsmail Yerguz vd. (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. Günyol, V. (Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sartre, J. P. (2009). *Varlık ve Hiçlik*. Ilgaz, T. ve Çankaya, G. (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Strauss, L. (2011). *Doğal Hak ve Tarih*. Erşen, M. ve Onur, P. (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Teokrat*. (2018). İstanbul: Dorlion Yayınevi.
- Voltaire. (2013). *Ateizm*. Engindeniz, İ. (Çev.). İstanbul: Kafekültür.
- Warburton, N. (2020). *Felsefenin Kısa Tarihi*. Güçlüoğlu, A. (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.